

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА МИСАО У СРБИЈИ У XIX И XX ВЕКУ

МИЛАН ГРОЛ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ОДБОР ЗА ФИЛОЗОФИЈУ И ДРУШТВЕНУ ТЕОРИЈУ
27. ЈУН 2022.

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Академик Александар Костић
Академик Коста Чавошки
Академик Љубодраг Димић
Дописни члан САНУ Мира Радојевић
Проф. Илија Марић
Проф. Живан Лазовић
Проф. Младен Лазић
Проф. Зоран Т. Јовановић
Проф. Драган Симеуновић

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Задовољство нам је да Вас позовемо да присуствујете научном скупу „Милан Грол“ који ће се у оквиру циклуса „Друштвена и политичка мисао у Србији у XIX и XX веку“ одржати 27. јуна 2022. године у Српској академији наука и уметности.

ПРОГРАМ

27. јун 2022, Свечана сала САНУ

- 10.00 – 10.15 Поздравна реч потпредседника САНУ и председника Програмског одбора скупа
- 10.15 – 10.30 **Драган Симеуновић**
Особеност политичке мисли Милана Грола
- 10.30 – 10.45 **Мира Радојевић**
Милан Грол о државном уређењу југословенске заједнице (1918-1945)
- 10.45 – 11.00 **Рајко Кузмановић**
Дјеловање Гролове опозиције у привременој Народној скупштини ДФЈ
- 11.00 – 11.15 **Ивана Дамњановић**
Гролово схватање демократије
- 11.15 – 11.30 **Љубиша Митровић**
Драгољуб Јовановић о политичком портрету Милана Грола и разликама у схватању демократије и актера друштвених промена

11.30 – 12.00 пауза

- 12.00 – 12.15 **Дејан Јовановић**
Грол о нацији и националном питању
- 12.15 – 12.30 **Александар Прњат**
Милан Грол о перспективама демократије
- 12.30 – 12.45 **Александар Животић**
Милан Грол и Совјетски Савез (1940-1945): Наде, сумње и искушења
- 12.45 – 13.00 **Срђан Цветковић**
Милан Грол, Демократска странка и затирање опозиције у Србији уочи избора 1945.

13.00 – 14.30 пауза за ручак

14.30 – 14.45 **Зоран Т. Јовановић**

Милан Грол и позориште

14.45 – 15.00 **Радомир Путник**

Глумачки портрети Милана Грола

15.00 – 15.15 **Иван Негришорац**

Милан Грол као критичар поезије

15.15 – 15.30 **Марко Недић**

Есејистички наративи и дискурс Милана Грола (из предратне Србије)

15.30 – 15.45 пауза

15.45 – 16.00 **Зоран Аврамовић**

Милан Грол у медаљонима Драгољуба Јовановића

16.00 – 16.15 **Јован Пејчић**

Књижевни портретист и критичар – учесник и сведок
(Време и људи Милана Грола)

16.15 – 17.30 **Дискусија**

АПСТРАКТИ

ОСОБЕНОСТ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ МИЛАНА ГРОЛА

Драган Симеуновић

Универзитет у Београду - Факултет политичких наука
Академија наука и уметности Републике Српске

Као сви ствараоци који се баве и политиком, и Милан Грол је преносећи своју уметничку креативност, знање и методе у поље политике изградио особену политичку мисао.

Гролова склоност политичком агонизму као префињеном облику политичког надметања дошла је до изражаја не само у бројним критичким текстовима, већ и у његовом уредничком профилирању више листова и часописа, што је био управо онај агенс који је почетком 20. века високо уздигао ниво српског политичког новинарства.

Грол је своју визију југословенства створио у околностима Првог светског рата. Његов почетни циљ је био стварање југословенске нације, што се временом преточило у идеју стварања демократске југословенске федеративне заједнице.

Његова интелектуалност и ерудиција су чиниле његов политички стил говора и писања вредним поштовања, али уједно и прекомпликованим за политичку масу. Данас се боље да уочити да је Гролова окренутост елити била ствар његовог избора. Њему је више одговарао интелектуални миље као рецептор његових идеја, не само због његове образованости већ и стога што је тај миље био космополитски и као такав далеко толерантнији према чињеници његовог порекла, него што су то биле масе.

Да су Гролови противници ценили не само његову интелектуалност, него и поштење, потврђује и то што је био и краљев министар, и министар у превратничкој влади генерала Симовића, и потпредседник Титове владе и вођа послератне уједињене опозиције.

На основу анализе његове политичке делатности и његових најважнијих списа може се закључити да је његову политичку мисао умногоме обликовала његова политичка пракса.

Кључне речи: Милан Грол, политички агонизам, моралност, визија југословенства, елитизам, републиканска демократија

МИЛАН ГРОЛ О ДРЖАВНОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ (1918–1945)

Мира Радојевић

Универзитет у Београду - Филозофски факултет, Одељење за историју
Српска академија наука и уметности

Мада је припадао најужем и најпосвећенијем кругу интелектуалаца из Краљевине Србије који су се доследно и бескомпромисно залагали за стварање југословенске државе, уверени да је њен настанак питање историјске неминовности, Милан Грол се проблемом њеног уређења почео озбиљније бавити тек крајем Великог рата. Почев од тог времена па до завршетка Другог светског рата чинио је то у више наврата, у зависности од постојећих прилика и у контексту размишљања о заштити како интереса државне

целине тако интереса српске нације. С обзиром на драматичност збивања и радикалне политичке промене, заступао је и централистичке и федералистичке ставове, бивајући све више убеђен да је федерализација земље неизбежна. У том смислу посебну важност имала је његова тврдња да једини логичан редослед саглашавања које би довело до трајног решења треба да започне постизањем споразума о заштити целокупне државе и њених компетенција. Након тога, према његовој замисли, требало је утврдити обим надлежности федералних јединица, а тек потом повести дебату о унутрашњем разграничењу. Подједнаки значај имају аргументи које је износио против модела тзв. партизанске федерације, а самим тим и стварања црногорске и македонске нације, за које је доследно истицао да су настале „вештачким путем“, издвајањем из српског народног корпуса. Исповедајући таква убеђења, Милан Грол је за део својих критичара био пример српског националисте, а за друге „залуђени Југословен“, неспособан да разуме трагедију српског народа, унесређеног у промашеној заједници са Хрватима и Словенцима.

Кључне речи: Краљевина Србија, југословенска идеја, уједињење, државно уређење, централизам, федерализам, национално питање

ДЈЕЛОВАЊЕ ГРОЛОВЕ ОПОЗИЦИЈЕ У ПРИВРЕМЕНОЈ НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАЛНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Рајко Кузмановић

Академија наука и умјетности Републике Српске

На крају Другог свјетског рата, у периоду од 9. маја 1945. до 29. новембра 1945. године, одвијали су се бурни и брзи политички и дипломатски разговори и догађаји. Одржано је Треће засиједање АВНОЈ-а, формирана је Привремена народна скупштина, спроведени су општи избори, одржана је конституанта (29. новембра). Након наведених догађаја и радњи, дошло је до смјене друштвеног уређења, када је монархија уступила власт Републици.

Опозиција је тражила фер и демократске изборе, а не диктаторске. У том смјеру опозиција је основала лист „Демократија“, у којем је указала на сумрак парламентаризма. „Демократија“ се није допала револуционарима, па су Народни фронт и штампарије ометали штампање овог листа, а убрзо иза тога лист „Демократија“ је забрањен. Тако је Гролова опозиција ушла на изборе без листе, са осталим опозиционим странкама. Опозиција је на изборима добила свега 2%, а Демократски фронт 98%.

Главни посао тога времена био је формирање Привремене народне скупштине, која је извршила све припреме за народне изборе. Припремила је сет од 12 закона, који су омогућили опште изборе, конституисање Народне скупштине и проглашење Републике 29. новембра 1945. године. Опозиција је била састављена од осам странака, са Демократском странком на челу, коју је предводио Милан Грол. Цијели свијет је пратио збивања у и око

Југославије, тј. како ће се завршити конституисање нове власти. Главни актери у конституисању били су краљевска влада у Лондону, британска влада и Национални комитет револуционарних снага у Југославији.

Кључне речи: Република, монархија, Грол, опозиција, Привремена народна скупштина, нова Југославија, демократија.

ГРОЛОВО СХВАТАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Ивана Дамњановић

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Демократија је једна од трајних области како деловања тако и интересовања Милана Грола, по многим реч која је нераскидиво везана уз његово име. Не чуди, стога, да када је 1990-их година обновљено интересовање за Гролову мисао и политичку активност, проучавање његових демократских погледа већ привукло пажњу значајних аутора. Полазећи, у одређеној мери, од тих већ постојећих анализа, намера овог рада је не само да истражи на који начин Милан Грол одређује демократију, њену генезу и трансформације, већ и у каквом односу стоје његови погледи на овај политички феномен у односу на друге ауторе двадесетог века. Другим речима, намера је да се установи како се погледи активног политичара у једној сасвим несавршеној демократији између два светска рата подударају или разликују од погледа савремених теоретичара демократије, те да ли су „искушења демократије“ о којима пише Грол јединствена за српску политичку традицију.

Кључне речи: Милан Грол, демократија, демократизација, Југославија, теорија демократије

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ О ПОЛИТИЧКОМ ПОРТРЕТУ МИЛАНА ГРОЛА И РАЗЛИКАМА У СХВАТАЊУ ДЕМОКРАТИЈЕ И АКТЕРА ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА

Љубиша Р. Митровић

Универзитет у Нишу - Филозофски факултет, Департман за социологију

У раду се даје упоредна слика политичког деловања Милана Грола и Драгољуба Јовановића у историјском контексту између два рата, као и њихове судбине и затирања опозиције у доба партијског монизма после Другог светског рата. У фокусу истраживања аутор проблематизује положај и улогу вишестраначких политичких актера у Краљевини Југославији, са посебним освртом на Демократску странку и Земљорадничку левицу, на програмске сличности и разлике између Грола и Јовановића у погледу схватања демократије, актера друштвених промена и даљег развоја друштва. Закључци до којих се дошло могу се резимирати: да политички плурализам није сам себи циљ, већ

инструмент развоја демократије, односно - да монополизација у страначком животу води апсолутизацији моћи, разарању политичке демократије, обезвређивању и суспензији људских права и слобода, блокира изграђивање институција правне државе и остваривање демократског развоја друштва. Политичка партиципативна демократија је предуслов и основ развоја социјалне демократије, остваривања равноправности грађана и народа, општељудске еманципације и друштвеног напретка.

Кључне речи: Милан Грол, Драгољуб Јовановић, политички плурализам, политичка и социјална демократија, људска права и слободе, друштвена промена.

МИЛАН ГРОЛ О НАЦИЈИ И НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ

Дејан Јовановић

Универзитет у Београду - Факултет политичких наука

У овом тексту дајемо научно објашњење ставова Милана Грола о нацији и националном питању. Као теоријски оквир користимо теорију Едгара Морена о нацији и појму националне државе, као и савремену политичку теорију о новој националној држави. Поред научног објашњења, у овом тексту вршимо и научну класификацију ставова Милана Грола у погледу поимања националног идентитета. Посебан значај за нас у одређивању политичке мисли Милана Грола о националном питању има и теорија Ота Бауера о нацији као заједници судбине. Предмет истраживања у овом тексту је и однос између нације и демократије у политичкој мисли Милана Грола. Прогресивност политичке мисли Милана Грола огледа се у његовој способности да степен радикализације националног осећања, али и националног идентитета, доведе у везу са појмом безбедности. У тексту износимо аргументацију о актуелности политичке мисли Милана Грола.

Кључне речи: Милан Грол, нација, национализам, национална држава, демократија, фашизам, безбедност

МИЛАН ГРОЛ О ПРЕТПОСТАВКАМА ДЕМОКРАТИЈЕ

Александар Прњат

Алфа БК Универзитет – Факултет за стране језике

У политичкој и друштвеној мисли Милана Грола, демократија заузима средишње место. Иако његова мисао произлази из његовог политичког искуства, пре него из теоријских амбиција и циљева. Грола занима како искуства из развијених демократских земаља могу да се примене у Југославији његовог времена. Па ипак његови увиди о претпоставкама демократије, имају релевантност и за данашњу Србију.

Аутор у раду указује на Гролова размишљања о политичкој култури, уставној традицији, јавној свести и учешћу грађана у јавним пословима као претпоставкама демократије. Осим овог, међу претпоставкама демократије Грол види и здраво национално осећање које је истовремено и општељудско и демократско. Такво осећање подразумева узајамност права и дужности унутар заједнице, као и снажну солидарност, за разлику од национализма који одређује као инстинкт чопора и као отров.

Кључне речи: Милан Грол, демократија, политичка култура, национализам, политичка традиција.

МИЛАН ГРОЛ И СОВЈЕТСКИ САВЕЗ (1940-1945): НАДЕ, СУМЊЕ И ИСКУШЕЊА

Александар Животић

Универзитет у Београду - Филозофски факултет, Катедра за историју Југославије

Почетак Другог светског рата у Европи, приближавање ратног вихора Балкану и непосредна војна угроженост југословенских граница у пролеће 1940. наметали су пред југословенску краљевину потребу регулисања дипломатских односа са Совјетским Савезом и обезбеђење стратегијског ослонаца на „прву земљу социјализма“. Милан Грол који је неколико месеци раније преузео вођство Демократске странке од преминулог Љубе Давидовића је тих дана истицао уверење да је такав дипломатски корак неопходан у циљу побољшања међународне позиције Југославије, стабилизације политичких прилика на читавом Балкану и очувања мира у непосредном југословенском окружењу. Изнад свега, оцењивао је да ће то утицати на обнову „оптимизма у народу обхрваном бригадама“. Попут већине српских грађанских политичара веровао је да Југославија може очекивати војну и дипломатску помоћ са совјетске стране како би се одупрла немачком притиску. Трагичан војни слом Краљевине Југославије у краткотрајном Априлском рату и совјетски прекид дипломатских односа с југословенском владом у егзилу су поколебали Гролове наде. Немачки напад на Совјетски Савез је код њега побудио наде да ће ново ратно савезништво помоћи напоре за ослобођење окупираних земља, али су га почетак грађанског рата у Србији и совјетско идеолошко патронство над југословенским комунистима бринули. Непоколебљиви антифашизам, словенски сентименти и неумољива геополитичка логика су код Грола изазивали наклоност према Совјетима, док је могућност директне совјетске интервенције у корист комуниста у завршним фазама грађанског сукоба изазивала код њега страхове и сумње. Са своје стране, и совјетски дипломатски представници су према њему, посебно по формирању Привремене владе ДФЈ исказивали лични и политички анимозитет који је посебно дошао до изражаја у данима који су претходили његовој оставци на место потпредседника владе.

Кључне речи: Милан Грол, Југославија, Други светски рат, Совјетски Савез, влада, емиграција, демократија, међународни односи.

МИЛАН ГРОЛ, ДЕМОКРАТСКА СТРАНКА И ЗАТИРАЊЕ ОПОЗИЦИЈЕ У СРБИЈИ
УОЧИ ИЗБОРА 1945.

Срђан Цветковић

Институт за савремену историју

Рад доноси детаљну анализу предизборног процеса уочи избора за Уставотворну скупштину одржаних 11. новембра 1945. у Србији. Прати се динамика урушавања парламентарне демократије од стране револуционарне комунистичке партије скривене иза Народног фронта. Анализирају се методе и технике разбијања опозиционих партија, окупљене око Милана Грола и Демократске странке, гушења слободе медија и притисака и прогона којим су били изложени чланови Демократске странке и други опозициони политичари који су на крају прибегли бојкоту као последњем средству политичке борбе. Исход тог процеса био је де факто укидање парламентарног поретка и демократије у Србији.

Кључне речи: Југославија, комунизам, парламентаризам, Демократска странка, Милан Грол, опозиција

МИЛАН ГРОЛ И ПОЗОРИШТЕ

Зоран Т. Јовановић

Вишеслојна личност Милана Грола (1876-1952) огледа се на друштвеном, политичком и културном животу Србије у првој половини двадесетог века.

У раду се посматра искључиво позоришно деловање, што објашњава Гролов запис: „Двадесет пет година на позоришним пословима – у самом позоришту осамнаест година: годину дана као помоћник драматурга, три године као драматург и четрнаест као управник“. Међу најзначајније заслуге позоришног посленика спада подстицање развоја домаће драме, успостављање сталних конкурса за нове драмске текстове, обнављање домаће класике (оживљава Стерију), ангажовање првих школованих редитеља, усавршавање глумаца у иностранству. У два наврата Грол формира Глумачку (1909), односно Глумачко-балетску школу (1921), а после Првог светског рата формира Оперу и Балет.

Радикалне промене настале су применом Закона и Уредбе о Народног позоришту из 1911. године, чији је идејни творац, у функцији уметничке трансформације Куће у целини.

Као трајна вредност остаје уметничко стваралаштво Милана Грола – критичарски опус, сакупљен у две књиге (*Позоришне критике*, 1931 и *Из позоришта предратне Србије*, 1952), уз галерију непревазиђених глумачких портрета. Грол у себи складно сједињује искуство стечено практичним театарским радом, уз богато и темељно теоретско образовање.

Кључне речи: Милан Грол, позориште, закон и реформе у Народног позоришту, глумачке школе, гостовања позоришта, позоришни критичар

ГЛУМАЧКИ ПОРТРЕТИ МИЛАНА ГРОЛА

Радомир Путник

Значајан допринос театрологији представљају глумачки портрети које је Милан Грол исписивао и објављивао током неколико деценија. Написи о глумцима, уз још неколико огледа посвећених проблематици уметности глуме, чине посебну целину која обухвата укупно 36 глумачких портрета. Деветнаест аналитичких текстова посвећено је глумцима који су уметничким стваралаштвом обележили период од настанка Народног позоришта у Београду до балканских ратова, док преосталих седамнаест поседује комеморативан приступ јер су писани поводом смрти глумаца.

Есеји о глумцима, од којих се неколико њих могу посматрати и као мале монографије, писани су са тананим понирањем у психологију глумачког стваралаштва, али увек у контексту времена, друштвених и политичких прилика у којима се налазило позориште. Може се закључити да су Гролови огледи о глумцима успоставили сложен и целовит театролошки приступ изучавању глумачког стваралаштва.

Кључне речи: Народно позориште, уметност глуме, романтичарска глума, реализам, одлике репертоара, глумачке личности, глумци-певачи

МИЛАН ГРОЛ КАО КРИТИЧАР ПОЕЗИЈЕ

Иван Негришорац

Матица Српска

Академија наука и уметности Републике Српске

Аутор разматра критичке и есејистичке текстове Милана Грола о поезији, а посебно о српским песницима. О поезији Грол није много писао, али је то чинио веома пробрано и са усредсређењем на нека важна питања. Пре свега он је бирао најбоље српске песнике, па је критички и књижевноисторијски писао о Јовану Дучићу (1901), о Његошу (1925) и о Јовану Јовановићу Змају (1929). Нешто већу концентрацију на начелна, поетичка питања он је остварио у текстовима током 30-их година: о феномену рехабилитације поезије (1934) и о дару импровизације (1938), а есеје са мемаорском интонацијом писао је од краја 20-их па током 30-их година: о Стевану Луковићу (1928) и о Милану Ракићу (1938). У свим овим текстовима јасно се уочава критички и есејистички пишчев дар, као и поетички ставови карактеристични за поетику модерне и за књижевни круг око *Српског књижевног гласника*. Анализом текста о поезији Јована Дучића аутор је указао на аналитичност критичаревог приступа, као и на његову спремност да предвиђа будуће исходе, јер је он тврдио како „из ове незаустављене еволуције једног савесног артисте и данас можда нашег најбољег лиричара – може изићи један велики песник.“ Иако Гролових текстова о

поезији није било много, они су итекако имали утицаја на развој догађаја у српском књижевном животу.

Кључне речи: поезија; критика; есејистика; велики песник; артиста; лирика; модерна; српска књижевност; култура.

ЕСЕЈИСТИЧКИ И НАРАТИВНИ ДИСКУРС МИЛАНА ГРОЛА (Из предратне Србије)

Марко Недић

У раду је књижевнокритичка делатност Милана Грола представљена преко његове књиге критичких огледа *Из предратне Србије*, у којој се налазе неки од његових најкарактеристичнијих критичких текстова о српским писцима који су најзначајнији део своје књижевне и културне делатности остварили у првој и по деценији 20. века. Тада су, према његовом суду, култура, уметност, наука, демократске институције доживеле прави полет, који је оставио трага и у књижевном раду српских прозних и драмских писаца, песника, књижевних критичара. Дајући у уводним текстовима атмосферу културног живота „златног доба предратне Србије“, и настављајући је посебним огледима, понекад правим студијама, о Богдану Поповићу, Јовану Скерлићу, Милану Ракићу, Љубомиру Стојановићу, Радоју Домановићу, Стевану Луковићу, часопису Звезда Јанка Веселиновића и Браниславу Нушићу, Грол је, поред тумачења њиховог књижевног дела, изнео и низ упечатљивих примера друштвеног живота тог времена и његовог културног и демократског развитака. Гролов књижевни приступ у тим радовима најчешће је оствариван у функционалном споју критичко-есејистичког и наративног стила, документарних чињеница, сликовитих сећања и нијансираних критичких импресија, којима су на критичко-есејистички и наративан начин дати живи портрети изабраних писаца и сугерисана слика друштвене и културне атмосфере тадашње Србије.

Кључне речи: Предратна Србија, критичко-есејистички и наративни стил, књижевни портрети српских писаца, атмосфера културног и друштвеног живота.

МИЛАН ГРОЛ У МЕДАЉОНИМА ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

Зоран Аврамовић

У раду се указује на основну политичку карактеристику времена у коме Милан Грол јавно делује: Краљевина Југославија, избегличка Влада, СФРЈ. У том раздобљу великих и трагичних подела (сукоба) међу припадницима југословенских народа, највећи део српске интелигенције се ангажовао на одбрану државе и идеологије југословенства. Међу њима је био и Милан Грол, позоришни стваралац. Један од савременика Милана Грола био је др Драгољуб Јовановић, професор и српски

политички делатник у XX веку. У раду се анализира његов скраћени политичко-карактерни портрет Милана Грола у циљу могућног повезивања неких његових особина са политичким идејама и деловањем. У закључном делу потврђује се претпоставка да је Грол у свом политичком деловању давао предност својим идејама у односу на стварност. То је била основица његових политичких веровања и опредељења за српство и југословенство. У основи одбране југословенства и стављања српства на тај олтар, налази се политички интелектуализам Милана Грола.

Кључне речи: Милан Грол, Драгољуб Јовановић, политички интелектуализам, југословенство, српство

КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТИСТ И КРИТИЧАР – УЧЕСНИК И СВЕДОК (Време и људи Милана Грола)

Јован Пејчић

Милан Грол је многострана утицајна личност у српској култури и друштвеном животу прве половине двадесетог века: књижевни критичар и хроничар, човек позоришта, уредник, политичар, мемоарист.

У раду се аналитички, културноисторијски и аксиолошки осветљавају књижевна критика, есеј, литерарна мемоаристика Милана Грола. Гролова позоришна критика, радови из области српске културне и друштвене повести, као и уредничке активности, рад повезан са делатношћу других великих личности из интелектуалног окружења (почев од Богдана Поповића и Скерлића до Слободана Јовановића) укључени су у мери која условљава и олакшава дубље профилисање карактера, ширине, вредности – општега домета његових увида и духовних аманета. Прате се Гролове критичко-културне преокупације, психолошке и рефлексивне теме које га опседају и надахњују, еволуција ставова о књижевним опредељењима писаца и задацима који се пред њима социјално постављају. Теоријски се представља и описује модел критичког текста какав је Грол изградио и фирмисао.

Кључне речи: Милан Грол, књижевна критика, културна историја, мемоаристика, духовност националног, мисаона самосвест

